

В. Удовик
(Київ)

КИЇВСЬКА КІНОСТУДІЯ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ

Udovyk V. Kyiv film studio during the Nazi occupation of Ukraine.

The article is dedicated to the reconstruction of the work of Kyiv film studio "Ukrainfilm" during Nazi occupation. The publication is based on archival criminal file of citizens, who was accused in collaboration with German occupation authority. Afterward, they were rehabilitated according to the law of Rehabilitation of victims of political repression. Their evidence allowed us to make almost complete reconstruction of the work of Kyiv film studio during 1941–1943.

Кіномистецтво – як вид мистецтва особливо набув популярності в 20-30 роки ХХ ст. Популярність, активне зростання чисельності аудиторії зумовило застосовування кіно як ефективного засобу ідеологічного впливу на широкі верстви населення. Як в СРСР, так і гітлерівській Німеччині знімалися у великій кількості пропагандистські кінострічки. Кіно стало рупором пропаганди пануючої ідеології.

З початком Другої світової війни виробники кіно включились на пропаганду могутності своєї країни та ідеологічну війну з супротивником. Під час евакуації з України матеріально-технічна база кіностудій повинна була бути повністю евакуйована на Схід. Та через швидкість просування німецької армії та розгубленість керівників установ та організацій, евакуація не була проведена в повному обсязі.

Окупувавши Україну, німецька окупаційна адміністрація почала використовувати її технічні, матеріальні та людські ресурси для ведення боротьби з Радянським Союзом. Зокрема, працівники кіностудій, яким не вдалося евакуюватися, виконували замовлення міністерства пропаганди Німеччини. Роль, яку вони відіграли в ідеологічній боротьбі нацистів з більшовиками, й досі не висвітлено в вітчизняній історіографії. Певною мірою, це пояснюється відсутністю знімального

матеріалу, який знаходиться у архівосховищах ФРН чи Російської Федерації, або частково загинув.

Джерельною базою статті стали архівно-слідчі справи радянських громадян, що звинувачувались в співробітництві з німецькою окупаційною владою. Згідно “Закону про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” вони були реабілітовані. По їх свідченнях спробуємо відновити діяльність української кіноіндустрії в період німецької окупації.

Метою даної статті є дослідження діяльності Київської кіностудії “Українфільм” у період німецької окупації України.

На території рейхскомісаріату “Україна” в 1941-1944 рр. працювала лише київська кіностудія, яка підпорядковувалась Київській міській управі. На чолі кіностудії стояв І. Нікітін, який одночасно працював завідуючим кіносекції відділу культури та освіти міської управи¹. Дирекція студії займалася пошуком колишніх працівників та відновленням матеріально-технічної бази. До війни київська кінофабрика нараховувала більше тисячі працівників, а в період окупації на студії працювало всього декілька десятків осіб. Серед них кінооператори М. Топчій, Ю. Вовченко (працювали ще з початку 1930-х рр.), Ю. Тамарський, технічні працівники В. Коноплянський, О. Шолохман, В. Новиков та ін.² Частина приміщень кіностудії були зайняті німецькими військами. Так, в лабораторному корпусі розташувався військовий шпиталь, а в знімальному павільйоні обладнали майстерню по ремонту військових автомашин.

Згодом на базі київської кіностудії, з ініціативи німецької окупаційної влади, утворилося організація “Українфільм”. Українські робітники залишилися працювати на попередніх посадах, за виключенням арештованих колишніх працівників НКВС та членів КП(б)У. Спрямовував та контролював роботу кіностудії німецький керівник Т. Андре, якого пізніше арештувало гестапо “за м’яку політику в галузі пропаганди”. Його наступник А. Шведе працював більш активніше по виробництву пропагандистських фільмів³.

Крім київської кіностудії, на окупованих українських землях діяла ще німецька пересувна кіногрупа “Вохеншау”, яка знімала сюжети для німецьких кіножурналів. Німецькі фахівці інколи залучала до роботи українських кінооператорів.

В окупаційний період знімались лише документальні стрічки, кінохроніки та щонедільні кіножурнали. Зрозуміло, що в період військових дій, при відсутності необхідних матеріальних та людських ресурсів не могло бути й мови про художню стрічку.

Відзняті київською кіностудію фільми за їхнім спрямуванням можна умовно розділити на дві групи. До першої групи входять стрічки суто пропагандистського характеру. Це фільми, які містили агітаційний матеріал і використовувалися в ідеологічній боротьбі з Радянським Союзом. Один з перших фільмів, над яким почала працювати київська знімальна група, стала стрічка “Київ”⁴. Кадри цієї кінострічки демонструють руйнування історичного центру української столиці – вул. Хрещатика та прилеглих територій. Згідно останніх досліджень, руйнування вул. Хрещатик здійснено підпільною групою НКВС СРСР під керівництвом І. Кудрі⁵. В фільмі також показані й інші історичні, релігійні та культурні пам’ятки, зруйновані більшовиками. Фільм не був озвучений, хоча й був підготовлений текст. Знімали фільм декілька тижнів, а обробляли – декілька місяців.

Київськими операторами знімалися богослужіння в Володимирському та Андріївському соборах під час святкування Великодня в травні 1943 р. Згодом з документальних кадрів пізніше змонтували фільм “Знову Паска на Україні”⁶. Частина фільму присвячена проповіді єпископа Пантелеймона, представника автономіської течії православія. В проповіді єпископ дякував німецькій армії та її фюреру за надану можливість українському населенню вільно виражати релігійні почуття. Пантелеймон закликав українців смиренно і чесно працювати на користь перемоги над більшовизмом. Фільм був готовий в кінці травня 1943 р. і для рецензії був надісланий в Берлін. Пізніше його уривки потрапили в кіножурнали, які прокручували в київських кінотеатрах.

До групи пропагандистських фільмів можна віднести і стрічку на сільськогосподарську тематику “Робочий день українського селянина”. Цей кіноролик був відзнятий кінооператором Ю. П. Вовченком та режисером К. В. Лундишевим в с. Дзенгілівці Уманського району Київської області⁷. Фільм пропагує позитивні зміни в роботі та житті українських селян з приходом “визвольної” німецької армії та встановленні “нового аграрного порядку”. Також в районах Київської області відбувалась зйомка цим же оператором агітаційного матеріалу “Добровільний виїзд української молоді на роботи до Німеччини”⁸. Цей фільм використовувався окупантами для пропагування в інших місцевостях переваги роботи в Німеччині та заохочення української молоді до виїзду в Рейх.

В 1943 р. в м. Вінниці окупаційною владою були знайдені масові поховання. Для звинувачення радянської влади в розправі з місцевим населенням, німці зафільмували процес ексгумації та поховання останків. Фільм “Похорони жертв більшовицького терору в м. Вінни-

ця” знімали разом кінооператори “Українфільму” та німецької кіногрупи “Вохеншау”⁹, але монтувався фільм в Берліні. Ця стрічка стала частиною масової агітаційної кампанії нацистів, проведеної в пресі та радіомовленні по всьому світі, показу масового терору більшовицького режиму.

До другої групи фільмів, знятих київської кіностудією, входили документальні стрічки, які були зроблені на замовлення певних німецьких організацій. За наказом керівництва кіностудії був створений фільм “Утворення Українфільму”¹⁰. Він присвячений київській кіностудії, наслідкам її евакуації або “грабунку”, як це представила німецька окупаційна влада. Велика частина фільму демонструє відбудову і організацію нового фільмового товариства за активного сприяння німецької влади. Головні ролі, під які і робився фільм, грали німецький керівник студії Т. Андре та технічний керівник В. Біллінс.

На приватне замовлення були зняті кінооператором М. П. Топчієм науково-технічні фільми “Тютюн” та “Штрало”¹¹. Перша стрічка відображає весь технологічний процес виробництва тютюну, від посадки в полі до переробки на фабриці, а друга – роботу однойменної німецької транспортної колони, яка прибула в Україну для допомоги місцевим транспортним організаціям.

Окремо слід згадати кіноматеріал для фільму “Літо на Україні” або “Цвітуха Україна”. Його не повністю не змонтували і не озвучили, тому збереглись лише робочі назви. Науково-популярний етнографічний фільм мав демонструвати природу України, народне мистецтво та архітектуру українського села. Як свідчив на допиті оператор М. П. Топчій, фільм можна було однаково використовувати для потреб “радянської чи німецької влади”, підставляючи текст німецькою, російською або українською мовами¹².

Говорячи про кіномистецтво окупованої України, необхідно згадати й художній фільм “Вовки”. Фільм знімався в Німеччині наприкінці 1943 р. Режисером стрічки був син московського кінорежисера Протазанова, що служив у військах СС, а режисером-постановником – німець Йорк. В фільмі знімалися українські актори з відділу “Вінета” міністерства пропаганди Рейху¹³. В епізодичних ролях знялась і частина акторів театру-студії “Гроно”, що виїхав у вересні 1943 р. з Києва. У стрічці розповідалося про підпільну боротьбу радянських партизанів, наводячи наклеп на методи їх війни. Напевно, він не був допрацьований, так як згадка про нього пізніше жовтня 1943 р. відсутня.

Таким чином, міністерство пропаганди Німеччини активно використовувало в ідеологічній боротьбі проти більшовизму кіно, як засіб агітації та пропаганди широких верств населення. Не маючи доста-

тніх власних людських ресурсів та матеріальної бази, німецька влада прилучала до кіновиробництва й місцеві українські сили. Однак, через брак часу, матеріально-технічної бази та відсутності розгалуженої демонстраційної мережі, кіно як вид пропаганди, на окупованих українських землях не набуло поширення.

В кінопрокаті на окупованій території України, в основному, використовувалися німецькі художні комедійні та драматичні стрічки. Так, в грудні 1942 р. в київських кінотеатрах йшли німецькі фільми “Не буду зізнаватись”, “Пропала без сліду”, “Афера Махина”, “Підводні човни на захід”, “Пошлюбна ніч у трьох”, “Такі-то вже чоловіки”¹⁴. Вони були поганой якості, “ледь зрозумілі за змістом і звуком і мусять поступитися радянському кінофільму”¹⁵, як визнавав начальник поліції безпеки та СД Києва в червні 1942 р. Відвідували українські кінотеатри, переважно німецькі солдати, так як офіцери віддавали перевагу театру опери та балету, а місцеве населення – драмтеатру.

В період окупації була відновлена робота кінотеатрів, які залишились не поруйнованими та не були зайняті окупаційною владою. Лише в м. Києві працювало 8 міських кінотеатрів: “Глорія” (вул. Костянтинівська, 26), “Оріон” (вул. Мала Володимирська, 79), “ім. Шевченка” (вул. Саксаганського, 102), “Люкс” (вул. Львівська, 95), “Ехо” (вул. Велика Васильківська, 61), “Ліра” (вул. Велика Житомирська, 40), “Метрополь” (вул. Московська, 31), “Титанія” (вул. Васильківська, 22). Також працював суто німецький кінотеатр “Дойче Ліхтшпальгауз” (вул. Рози Люксембург)¹⁶.

Таким чином, кіномистецтво в окупованій німцями Україні не мало національних рис. Українська кіностудія була повністю поставлена на службу нацистській системі агітації та пропаганди.

Деякі працівники київської кіностудії вимушені виживати в умовах окупації приймали участь у кіновиробництві, працювали над документальними зйомками. Але вони не визначали ідеологічне спрямування документальних стрічок. Водночас завдяки їм залишилися на півці невідомі аспекти української історії, які чекають свого дослідника.

Примітки

¹ Галузевий Державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України). - Ф.6. - Спр. 70823. - Арк.25.

² Фількевич М. О. Сторінки нашої історії. – К., 2003. – С. 77, 96.

³ ГДА СБ України. - Ф. 6. - Спр. 74850. - Арк. 53.

⁴ Там само. - Арк. 29.

⁵ Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / Уклад., комент. В.Ю. Короля. – К., 2001. – С. 339–343.

⁶ ГДА СБ України. - Ф. 6. - Спр. 74054. - Арк. 98–99.

⁷ Там само. - Арк.36.

⁸ ГДА СБ України. - Ф. 6. - Спр. 74054. - Арк.38.

⁹ Там само. - Арк.75.

¹⁰ Там само. - Спр. 74850. - Арк.29.

¹¹ Там само.

¹² Там само. - Спр. 74850. - Арк. 31.

¹³ Там само. - Спр. 73690. - Арк. 170.

¹⁴ Нове українське слово. – 16 грудня. – 1942. – С. 4.

¹⁵ Коваль М.В. Доля української культури за “нового порядку” // Український історичний журнал. – 1993. – № 11–12. – С. 32.

¹⁶ ГДА СБ України. - Ф. 6. - Спр. 68093. - Арк. 24.